

บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประวัติศาสตร์เมืองลำปาง

สภาพภูมิศาสตร์ของแผ่นดินล้านนามีเทือกเขาเรียงตัวตามแนวยาวขนานกันได้แก่ ทิวเขาแดนลาว ทิวเขาถนนธงชัย ทิวเขาฝิ่ปันน้ำ และทิวเขาหลวงพระบาง มีแม่น้ำสายสำคัญได้แก่ ปิง วัง ยม และน่าน ไหลรวมกันเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดนครสวรรค์ ด้วยสภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นหุบเขา มีที่ราบตามเมืองต่างๆทำให้มีผลต่อการขยายอำนาจได้ยากเพราะมีรัฐใหญ่คือ พม่าและอยุธยา เมื่อมีการขยายตัวทางอำนาจของพม่าและอยุธยาในเวลาต่อมา จึงค่อยๆ ผนวกดินแดนล้านนาเป็นรัฐใหญ่ของพม่าและอยุธยา ซึ่งอยุธยาเมื่อเสียกรุงให้แก่พม่าได้กอบกู้เอกราช สถาปนากรุงธนบุรีขึ้นมา และสมัยรัตนโกสินทร์เป็นลำดับสมัย (สุริยวดี อ่องสกุล, ๒๕๔๔)

ดินแดนล้านนาก่อนก่อตั้งอาณาจักรในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พบว่ามีชุมชนเกิดขึ้นอยู่ก่อนแล้ว หน่วยชุมชนขณะนั้นมีฐานะเป็นแคว้นและนครรัฐคือ แคว้นหริภุญไชย แคว้นโยนก เมืองพะเยา นครเขลางค์ เมืองแพร่ และเมืองน่าน ซึ่งเป็นกลุ่มเมืองน้อยใหญ่แต่ละแคว้น และนครรัฐดังกล่าวต่างมีอิสระต่อกัน การกำเนิดอาณาจักรล้านนาคือการรวบรวมแคว้นและนครรัฐเข้าด้วยกัน แล้วสถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอำนาจรัฐ (สุริยวดี อ่องสกุล, ๒๕๔๔) ลำปางในสมัยหริภุญไชยมีพระนางจามเทวีเป็นกษัตริย์ที่มาจากวัฒนธรรมภาคกลาง (ละโว้) สร้างเมืองหริภุญไชยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ มีไอรสแฝด ๒ องค์คือ เจ้ามหันตยศครองเมืองหริภุญไชย และเจ้าอนันตยศครองเมืองเขลางค์นครแสดงถึงความเป็นเมืองพี่เมืองน้องกัน เมืองลำปางมีชื่อว่า “เขลางค์นคร” มีลักษณะเป็นนครรัฐเช่นเดียวกับหริภุญไชย แพร่ และพะเยา ตำนานพระธาตุลำปางหลวงได้กล่าวถึงการเสด็จมาของพระนางจามเทวี ทำให้ลักษณะของพระพุทธศาสนาของอาณาจักรหริภุญไชยและเมือง เขลางค์เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘ เป็นพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่อาศัยคำสอนจากพระไตรปิฎกบาลีเป็นหลัก ยกย่องการปฏิบัติธรรมที่ลึกซึ้งของพระภิกษุสงฆ์ ความเชื่อ คติการสวดพระปริตร คติการบูชาตันตรีมหาโพธิ์ คติความเชื่อเรื่องพระธาตุ พระพุทธบาท และพระศรีมหาโพธิ์ ที่เปรียบเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้า แม้พระองค์จะเสด็จปรินิพพานไปแล้ว สิ่งเหล่านี้ยังแทนสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์ของพระองค์ที่ยังดำรงให้เคารพบูชา (พรธมนิภา ปินทวนิช, ๒๕๔๖) ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของเมืองพี่เมืองน้องของเมืองหริภุญไชยและเมืองเขลางค์นคร คติความเชื่อของการนับถือพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น

การสร้างอาณาจักรล้านนาในสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๙-๑๘๙๘) ในสมัยนี้มีอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยาเกิดขึ้นพร้อมกัน โดยมีพญามังรายเป็นผู้รวบรวมอำนาจ ตั้งเมืองเขลางค์เป็นเมืองหนึ่งของอาณาจักรล้านนา ศูนย์กลางอยู่ที่เชียงใหม่สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง (พ.ศ. ๑๘๙๘-๒๐๖๘) มีศูนย์กลางอยู่ที่เชียงใหม่ สมัยเสื่อมและอาณาจักรสลาย (พ.ศ. ๒๐๖๘ - ๒๑๐๑) เพราะความอ่อนแอของสถาบันกษัตริย์ ขุนนางมีอำนาจมากขึ้นและเกิดความขัดแย้งกัน ปัญหาสภาพเศรษฐกิจและการรุกรานจากรัฐใกล้เคียง (สุภาพรธณ บางช้าง, ๒๕๓๕) ลำปางในสมัยล้านนาอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ในสมัยนี้เองที่หนานทิพย์ช้างเป็นผู้นำในการต่อสู้ขับไล่กองทัพพม่าที่ตีมาจากลำพูน ที่ตั้งมั่นอยู่ที่วัดลำปางหลวง หนานทิพย์ช้างจึงได้เป็นเจ้าเมืองลำปาง (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ๒๕๕๘) ทำให้เห็นสมัยแรกเริ่มการก่อตั้งของสมัยล้านนาจนถึงยุครุ่งเรืองและเสื่อมสลายไป จนกระทั่งในสมัยล้านนาเป็นประเทศราชของสยามในรัชกาลที่ ๕ ชื่อนามสกุลเจ้าแห่งลำปาง ได้กลายเป็นตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครไป ในสมัยแบ่งเขตการปกครองเป็นแคว้นแขวงฝั่เงาะเรียกว่า แขวงเวียงเหนือ ฝั่เงาะใหม่เรียกว่าแขวงนครลำปาง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้ประกาศยุบแขวงเวียงเหนือและแขวงนครลำปางรวมกัน

ขึ้นกับเค้าสนามหลวงนครลำปางและใน พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้เปลี่ยนเป็นจังหวัดลำปางพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางการปกครองซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตกจึงเปลี่ยนชื่อจากเมืองเขลางค์มาเป็นจังหวัดลำปาง ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ให้ความเห็นว่าเป็นภาษามอญมาจาก ลาง หรือ ขลาง แปลว่า ชัน หรือ โอ ตามลักษณะของเมืองที่มีลักษณะของเมืองเป็นแอ่งกระทะ (สรีสวดี อ่องสกุล, ๒๕๔๔) ดังนั้นลำปางในสมัยการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเพื่อการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง มีการปฏิรูปการเมือง การปกครอง การศึกษาและศาสนาจึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ

วัดพระธาตุลำปางหลวง

วัดพระธาตุลำปางหลวง ตั้งอยู่ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนานจากตำนานพระธาตุลำปางหลวง เชื่อว่า ชาวลัวะเป็นชาวพื้นเมืองมาอยู่ก่อนที่จะมีตำนานจามเทวีวงศ์ ผลการขุดค้นทางโบราณคดีของอาจารย์ภาสกร โทณะวณิก ที่เมืองโบราณเวียงพระธาตุลำปางหลวงในชั้นดินทางวัฒนธรรมสมัยที่ ๑ ซึ่งเป็นชั้นแรกเริ่มของการอยู่อาศัยเป็นครั้งแรกพบร่องรอยของชุมชนโบราณโดยพบเศษภาชนะดินเผาที่มีลักษณะรูปแบบและลวดลายที่คล้ายคลึงกับภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย ที่พบในเขตจังหวัดลำพูน อายุของชุมชนโบราณแห่งนี้ควรมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ ลงมาทำให้เห็นความสัมพันธ์ของเมืองหริภุญไชยกับวัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งที่วัดปงยางคกมีวิหารจามเทวีก็มีความสอดคล้องกับตำนานที่พระนางจามเทวีเสด็จมาพระธาตุลำปางหลวงด้วยเช่นกัน

เวียงพระธาตุลำปางหลวง เป็นเมืองที่มีลักษณะพิเศษคือ มีผังเมืองเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีกำแพงดินล้อมรอบถึงสามชั้น คูน้ำอีกสองชั้น บริเวณรอบๆ เมืองมีแม่น้ำหล่อเลี้ยงถึงสามสายได้แก่ ลำน้ำแม่ตาล แม่น้ำแก้ว และแม่น้ำยาง การสร้างวัดพระธาตุลำปางหลวงไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่วัดในอดีตมีความสัมพันธ์กับชุมชนมาช้านานเพราะทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมของสังคม (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๖๐) การศึกษาวัดพระธาตุลำปางหลวงที่ตั้งอยู่บนเนินดินถมที่เกิดจากฝีมือมนุษย์ ทำให้เห็นแรงศรัทธาในการสร้างวัด เป็นแหล่งศูนย์กลางของสมัยนั้นเป็นอย่างมาก นอกจากนี้การใช้คติจักรวาลในการวางแผนผังของวัด และความฉลาดทางเชิงช่างในการก่อสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรม โดยใช้รูปแบบอาคารที่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศในเขตภาคเหนือของไทย สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสได้แก่

๑. ระเบียงคดที่ล้อมรอบเขตพุทธาวาสเป็นรูปสี่เหลี่ยม ประกอบด้วยระเบียงคดหรือศาลาบาตร มีหลังคาคลุมใช้เก็บของและใช้ในวันมีงานพิธีทางศาสนาได้
๒. ประตูทางเข้ามี ๓ ทาง ด้านทิศตะวันออก ทิศเหนือและทิศใต้ เปิดใช้งาน ๒ ด้านคือ ด้านทิศตะวันออกและด้านทิศใต้มีซุ้มประตูโขงทางทิศตะวันออก
๓. ซุ้มประตูโขง เป็นประตูผ่านเข้าสู่เขตพุทธาวาส ตัวอาคารย่อมุม ๑๒ มีการประดับลวดลายปูนปั้นลวดลายพันธุ์พฤกษาและสัตว์หิมพานต์ประกอบด้วยตัวอาคารและส่วนยอด
๔. องค์พระบรมธาตุเจดีย์ ลักษณะทรงกลมแบบล้านนาบนฐานสูง ยอดบัวล้อมเป็นรูปจัตุรัส องค์เจดีย์บุด้วยทองจังโกอยู่ใจกลางของอาคารทั้ง ๔ ทิศ
๕. วิหารหลวง เป็นอาคารขนาดใหญ่แบบเปิดโล่ง ภายในมีพุทธรูปพระเจ้าล้านทองเป็นประธาน มีจิตรกรรมบนแผงไม้คอสองทั้งซ้ายและขวาของตัวอาคาร
๖. วิหารน้ำแต้ม หรือวิหารภาพเขียนมีลักษณะอาคารแบบเปิดโล่ง ภายในมีพระพุทธรูปบนฐานชุกชีเป็นพระประธานภายในด้านหลังพระประธานมีจิตรกรรมลายคำตันศรีมหาโพธิ์ และลวดลายหม้อดอก แผงไม้

บนแผ่นคอสองมีจิตรกรรมทั้งชายและขวาที่เห็นเพียงกลางเลื่อน มีการประดับตกแต่งลวดลายของเสาที่มีการเขียนลายทับเข้าไปใหม่

๗. วิหารตันแก้ว มีแผนผังลักษณะอาคารเช่นเดียวกับวิหารน้ำแต้มหลังจากสร้างขึ้นใหม่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ก็มีรูปแบบที่เปลี่ยนไปคล้ายสถาปัตยกรรมของภาคกลาง ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางไสยาสน์ ทำจากไม้ มีความเชื่อว่าขนาดเท่าองค์จริงของหนานทิพย์ช้าง

๘. วิหารพระพุทธรูป ลักษณะอาคารเป็นแบบปิดทึบ ภายในมีพระพุทธรูปแบบเชียงแสนประดิษฐานเป็นประธานขนาดใหญ่อยู่ภายใน หน้าบันมีการประดับตกแต่งด้วยกระจกสีเขียว เหลือง และขาว

๙. อุโบสถ อยู่ด้านข้างวิหารพระพุทธรูป เดิมเป็นอุโบสถแบบเปิดโล่ง สมัยรัตนโกสินทร์สร้างผนังปิดทึบ

๑๐. หอระฆังหรือหอตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวิหารหลวง ลักษณะอาคารเป็นโถง ฐานเตี้ย

๑๑. วิหารละโว้หรือลพบุรี อยู่บริเวณด้านหลังองค์เจดีย์ เดิมเป็นวิหารเปิดโล่งโครงสร้างแบบดั้งเดิม แต่ถูกบูรณะจนเสียคุณค่า เช่นเดียวกับวิหารตันแก้ว ภายในมีพระพุทธรูปปางนาคปรกสมัยละโว้ประดิษฐานอยู่ภายในวิหาร

๑๒. มณฑปพระพุทธรูปบาท อยู่ถัดจากอุโบสถไปทางด้านหลัง เป็นอาคารสูงตั้งอยู่บนฐานลักษณะอวบน้ำ ซึ่งเป็นรูปแบบอาคารล้านนา

ส่วนสถาปัตยกรรมนอกเขตพุทธาวาส สามารถเดินออกจากเขตพุทธาวาสทางทิศใต้แล้วขวาขึ้นไปทางทิศตะวันตกจะพบสถาปัตยกรรม

๑. หอไตรหรือหอธรรม อยู่บริเวณด้านข้างวิหารพระแก้วมรกต ฐานเป็นปูนลักษณะของตัวอาคารผายออก มีการสลักไม้ลวดลายปูนปั้นบนพื้นไม้

๒. วิหารพระแก้วมรกต เป็นอาคารไม้ทั้งหลัง ภายในประดิษฐานพระแก้วมรกตหน้าตักกว้าง ๖ นิ้วครึ่ง ศิลปะเชียงแสนปางสมาธิ อายุ ๑,๕๐๐ ปี

ประวัติศาสตร์ล้านนา

การศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาทำให้ทราบสถานภาพที่มีอยู่ 2 แนวทาง คือ

1. แนวจารีตท้องถิ่นหรือแนวตำนาน เป็นการศึกษาตามจารีตโบราณของล้านนาที่มีความสืบเนื่องตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 และเติบโตมากในพุทธศตวรรษที่ 21ตำนานที่สำคัญจนถึงปัจจุบันที่เริ่มมีการจดบันทึกเป็นอักษรได้แก่ ตำนานมูลศาสนา ตำนานจามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นตำนานคลาสสิก ตำนานมูลศาสนาเป็นตำนานรุ่นแรกสุดเกิดจากพระพุทธรูปกามและพระพุทธรูปญาณเจ้านันทานพื้นบ้านหลายเรื่องมาเรียบเรียง เล่มต่อมาคือ จามเทวีวงศ์และชินกาลมาลีปกรณ์ ได้รับอิทธิพลจากตำนานมูลศาสนา จึงมีโครงสร้างที่คล้ายกันโดยได้รับอิทธิพลแนวการเขียนประวัติศาสตร์จากสำนักสงฆ์ลังกา ซึ่งก่อนหน้านี้อาศัยเล่าสู่กันเป็นทอดๆ เพราะฉะนั้นตำนานก็คือประวัติศาสตร์คำบอกเล่าที่เก่าแก่ที่สุด ลักษณะการเขียนตำนานมีพระพุทธรูปศาสนาเป็นศูนย์กลางของความคิด เป้าหมายการเขียนเพื่อทำบุญเป็นการสร้างกุศลและเพื่อจรรโลงพุทธศาสนา ตำนานเป็นการรวบรวมความคิดความเชื่อเข้าด้วยกัน ดังนั้นการศึกษาตำนานจึงเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาอีกรูปแบบหนึ่ง

๒. แนวประวัติศาสตร์ เป็นการศึกษาที่ได้รับอิทธิพลจากทางตะวันตก ผู้ริเริ่มนำแนวนี้มาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาคือ พระยาประชาภิจักรจักร หรือ แซ่ม บูณนาค กับตำนานโยนก หรือ พงศาวดารโยนก ซึ่งแนวจารีตท้องถิ่นและแนวประวัติศาสตร์ต่างมีความน่าสนใจในการศึกษา เพราะตำนานเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เคยเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา และบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในภายหลัง เป็นเรื่องที่ตำนานเล่าเชื่อกันว่าเกิดขึ้นจริงมีเค้าความจริง

ตำนานพุทธศาสนารุ่นแรกในล้านนามีเนื้อหาเป็นประวัติศาสตร์สากลของพระพุทธศาสนา เนื้อหาของตำนานแบ่งออกเป็น ๒ ภาค ภาคแรกมีประวัติศาสตร์สากลกล่าวถึงประวัติพุทธศาสนา ภาคสองเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตำนานพระธาตุอยู่ในกรอบพระพุทธศาสนา กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าและทรงทำนายนาคของดินแดนนั้นว่าจะมีพระธาตุตำนานพระพุทธรูป ตำนานวัด และตำนานพระบาทจึงเป็นส่วนที่เสริมตำนานประวัติศาสตร์สากลพุทธศาสนา ตำนานฝ่ายเมือง หรือ พื้น ซึ่งพื้นเป็นภาษาล้านนา คำว่าพื้น มักนิยมใช้กับตำนานฝ่ายเมือง และไม่นิยมใช้กับตำนานฝ่ายวัด ตำนานเมืองเป็นหลักฐานสำคัญมากในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา จดหมายเหตุหรือปุม มีลักษณะการบันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์อย่างย่อ โดยเรียงลำดับศักราช บันทึกระบุดักราช ปีนักษัตร เดือน ข้างขึ้นข้างแรม วัน และหรรษณ์ไว้อย่างละเอียด แสดงถึงผู้บันทึกมีความรู้ทางโหราศาสตร์ จดหมายเหตุมีลักษณะเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์และศิลาจารึกทั้งสอง เขียนขึ้นก่อนการเขียนตำนาน พบสามมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โหราศาสตร์ ตำรายา พิธีกรรม กฎหมาย หลักฐานประวัติศาสตร์ศิลปะ เช่น พระเจดีย์ พระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนัง เป็นหลักฐานที่บอกยุคสมัยได้โดยอาศัยรูปแบบทางศิลปะ และยังบอกถึงความเชื่อในอดีตอีกด้วย

ล้านนามีตัวอักษรใช้ ๓ แบบคือ อักษรธรรมล้านนา อักษรฝักขาม และอักษรไทยนิเทศหรืออักษรขอมเมือง ในสังคมล้านนาถือว่าอักษรธรรมล้านนาเป็นตัวหนังสือศักดิ์สิทธิ์ เพราะเขียนเรื่องราวของพุทธศาสนาจึงเรียกว่า อักษรธรรม อักษรฝักขามเป็นตัวหนังสือของพ่อขุนรามในล้านนานิยมใช้อักษรฝักขามสำหรับเขียนศิลาจารึก การใช้อักษรฝักขามในศิลาจารึกคงได้รับแนวคิดมาจากสุโขทัย อักษรฝักขามได้แพร่ไปสู่เชียงตุงโดยคติเดียวกันคือใช้เขียนลงศิลาจารึก อักษรไทยนิเทศหรืออักษรขอมเมืองเกิดจากการดัดแปลงอักษรธรรมล้านนา และอักษรฝักขามเข้าด้วยกันยังสรุปไม่ได้ชัดเจนว่ามีมาเมื่อใด อักษรทั้งสามแบบดังกล่าวมีหน้าที่ในสังคมล้านนาต่างกัน และมีที่มาต่างกันด้วย การใช้ตัวอักษรของชาวล้านนาในอดีตจึงต้องพิจารณาตามความเหมาะสม

วัดพระธาตุลำปางหลวง ประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำวังในยุคแคว้นแคว้น-นครรัฐ ได้กล่าวถึง ตำนานพระธาตุของลำปาง เนื่องจากนำเสนอเนื้อหาเป็นตอนๆ โดยไม่อธิบายให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านยุคสมัยต่างๆอย่างสืบเนื่อง ดังพบว่า เสนอตอนจามเทวีจบแล้ว ตามด้วยสมัยพระเจ้าติโลกราชเลยจึงไม่เห็นความสืบเนื่องจากสมัยพระนางจามเทวีจนถึงสมัยพระเจ้าติโลกราช ทั้งนี้เพราะตำนานพระธาตุเน้นเฉพาะบทบาทของผู้ทำนุบำรุงพระธาตุเท่านั้น

อาณาจักรล้านนามีอายุ ๒๖๒ ปี (พ.ศ. ๑๘๓๙ - ๒๑๐๑) ในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เกิดการสลายตัวของรัฐโบราณที่เคยรุ่งเรืองมาก่อนได้แก่ กัมพูชา ทวารวดี หริภุญไชยและพุกาม จากนั้นเกิดอาณาจักรใหม่คือ ล้านนา สุโขทัย และอยุธยาแบ่งเป็น ๓ สมัยได้แก่

๑. สมัยสร้างอาณาจักร (พ.ศ. ๑๘๓๙ - ๑๘๙๘) ประมาณ ๖๐ ปี ซึ่งตรงกับสมัยราชวงศ์มังราย ตอนต้น อาณาจักรที่รวบรวมได้ในสมัยนี้ได้แก่ เชียงราย เชียงแสน เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา

๒. สมัยอาณาจักรล้านนารุ่งเรือง (พ.ศ. ๑๘๙๘ - ๒๐๖๘) ประมาณ ๑๗๐ ปี ความเจริญสูงสุดจะอยู่ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๔ - ๒๐๓๐) ซึ่งเป็นยุคทองของล้านนาขยายอิทธิพลครอบคลุมไปถึงเมืองแพร่และน่าน และในเขตรัฐฐานได้แก่เมืองเชียงตุง เมืองน่าน เมืองสีป้อ เมืองยอง เมืองเชียงรุ่งในเขตสิบสองปันนา และหลวงพระบาง

๓. สมัยเสื่อมและอาณาจักรล้านนาสลาย (พ.ศ. ๒๐๖๘ - ๒๑๐๑) ประมาณ ๓๓ ปีในปลายสมัยราชวงศ์มังราย จนกระทั่งตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ในปี พ.ศ. ๒๑๐๑

ศิลปะล้านนา

ศิลปะล้านนาเป็นการศึกษาถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของอาณาจักรล้านนาโดยสังเขป ที่ตั้งและสภาพภูมิประเทศของอาณาจักรล้านนา ชุมชนล้านนาในยุคของตำนาน ประวัติศาสตร์ล้านนาโดยสังเขป ตั้งแต่ยุคแห่งการสร้างบ้านแปงเมือง (พ.ศ. ๑๘๓๙ - ๑๘๙๘) ยุคแห่งการรับพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จากสุโขทัย (พ.ศ. ๑๘๙๘ - ๑๙๘๕) ยุคทองของล้านนา (พ.ศ. ๒๐๖๘ - ๒๑๐๑) อาณาจักรล้านนาภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๑ - ๒๓๑๗) และอาณาจักรล้านนาภายใต้การปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้กล่าวถึงล้านนาที่มีงานศิลปกรรมในยุคของความเป็นอาณาจักรอันเจริญรุ่งเรือง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมาโดยมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมมาจากพุทธศาสนาแบบเถรวาทและมีแรงบันดาลใจในการสร้างงานมาจากหลายแหล่งที่สำคัญคือ หนีบุญชัย ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘ ศิลปะปาละผ่านมาจากพุกาม ประเทศพม่า ต่อมาจึงรับพุทธศาสนาและศิลปกรรมมาจากสุโขทัย ซึ่งศิลปะล้านนาได้พัฒนาจนมีรูปแบบเฉพาะตัวอันเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นในสมัยหนึ่งของศิลปะในประเทศไทยในยุคแห่งความเป็นอาณาจักร ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความเจริญรุ่งเรืองของชุมชนที่มองผ่านงานศิลปกรรมเช่น การคิดค้นรูปแบบใหม่ที่เป็นลักษณะเฉพาะหรือสัญลักษณ์ของเจดีย์ล้านนาเช่น เจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา แม้ว่าจะมีพื้นฐานมาจากศิลปะพุกามของพม่าแต่ช่างล้านนาก็มีวิธีสร้างสรรค์งานช่างที่เป็นแบบแผนของตน ยุครุ่งเรืองหรือยุคทองของล้านนาของงานศิลปกรรมอยู่ระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ สัมพันธ์กับความมีอำนาจทางการเมืองและความรุ่งเรืองทางศาสนา การพัฒนาการของงานศิลปกรรมไม่ได้ไปสู่ความเป็นศิลปะแบบคลาสสิก แต่กลับมีพัฒนาการของงานศิลปกรรมเป็นเรื่องความหลากหลายทางด้านรูปแบบทั้งเรื่องของเจดีย์และพระพุทธรูป อันเป็นรสนิยมของผู้สร้างที่ทำให้ศิลปะล้านนาเป็นศิลปะที่น่าสนใจ ความเสื่อมของศิลปะล้านนาในยุคแห่งความเป็นอาณาจักรเกิดขึ้นพร้อมกับการล่มสลายและตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๒ กลับพบว่าดินแดนล้านนานั้นไม่เคยถูกทิ้งร้าง ยังปรากฏหลักฐานแต่มีการสร้างงานศิลปกรรมอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะไม่งดงามและยิ่งใหญ่เท่ายุคทองหรือยุคแห่งความเจริญรุ่งเรืองก็ตาม

เวียงพระธาตุลำปางหลวง

ประวัติของเวียงพระธาตุลำปางหลวงมีความสัมพันธ์กันกับตำนานพระธาตุ ซึ่งเป็นเวียงทางศาสนานั้น เป็นลักษณะเวียงอย่างหนึ่งของสังคมล้านนามาแต่โบราณ เป็นศูนย์กลางทางศาสนา สังคม ศิลปกรรมที่สำคัญของสังคม และศิลปกรรมที่สำคัญของสังคมในระดับเมือง เมืองใหญ่ๆ ของล้านนาจะมีลักษณะแบบนี้แต่เวียงพระธาตุลำปางหลวงโชคดีที่ไม่สูญหรือเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา เพราะยังได้รับการเอาใจใส่ดูแลและมีประเพณีปฏิบัติสืบเรื่อยมา สร้างครั้งใดยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่หลักฐานทางโบราณวัตถุและศาสนา

สถานส่วนใหญ่อยู่ในสมัยล้านนา ในด้านศิลปะและสถาปัตยกรรม ถือกันว่าเป็นที่เก่าแก่และสำคัญที่สุดในเขตจังหวัดลำปาง เพราะเป็นวัดที่เป็นหลักของสังคมเมืองที่มีขนาดใหญ่ เช่นเดียวกับวัดมหาธาตุของบรรดาเมืองใหญ่อื่นๆในประเทศไทยซึ่ง ลักษณะตัววัดตั้งอยู่บนเนินดินสูงใหญ่ เข้าใจว่าเป็นเนินดินถม เขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยวิหารคดรูปสี่เหลี่ยม มีประตูทางเข้า ๓ ทาง มีทางเข้าทางซ้ายและขวา ด้านหน้าที่หันเข้าหาทิศตะวันออกมีทางลดชั้นเป็นบันไดนาคสองชั้น จากบันไดนาคผ่านเข้าไปตลอดผังอาคารจะเป็นแกนหลักวางตามทิศตะวันออก-ตะวันตกของผังอาคารทั้งหมดซึ่งเป็นตำแหน่งที่ตั้งของวิหารหลวง องค์เจดีย์ประธานที่ตั้งอยู่ประมาณใจกลางของผังอาคารที่เดียว วิหารหลวงเป็นอาคารขนาดใหญ่แบบเปิดโล่ง มีกู่บรรจุพระเจ้าล้านทองเป็นประธานของวิหารในขณะที่ยืนอยู่ที่รอบโค้งของประตูทางเข้าจะถูกกำแพงของซุ้มประตูบังสายตาด้านอื่นๆหมด บังคับให้เห็นเป็นเส้นตรงพุ่งเข้าไปในวิหารหลวง เห็นกู่สีทองลอยอยู่ท่ามกลางอากาศ หลังพระวิหารหลวงเป็นเจดีย์ประธานทรงกลมแบบล้านนาไทยบนฐานสูง มีกำแพงแก้ว ลูกกรงสัมฤทธิ์ยอดดอกบัวล้อมเป็นรูปจัตุรัส องค์เจดีย์บุด้วยแผ่นทองแดงปิดทอง ทางเหนือเรียกว่าทองจังโก ตามแผ่นโลหะมีลายสลักคนเป็นลวดลายแบบต่างๆเกือบจะไม่เหมือนกันแม้แต่สักแผ่นเดียว เป็นแบบอย่างของลวดลายทางเหนือประมวลงกันอยู่ทีเดียว ทางด้านขวาขององค์เจดีย์มีวิหารน้ำแต้ม คำว่าน้ำแต้มแปลว่าภาพเขียน ก็คือวิหารที่มีภาพเขียนนั่นเอง คาดว่าสร้างขึ้นในสมัยติโลกราชแต่ก็คงสร้างบูรณปฏิสังขรณ์กันต่อมาเหมือนอาคารอื่นๆลักษณะของอาคารเป็นอาคารแบบเปิดโล่งรูปอากาศภายในเป็นรูปอากาศที่งดงามที่สุดของสถาปัตยกรรมไทย ด้วยวิหารนี้ไม่มีฝ้าเพดานทำให้เห็นโครงสร้างของหลังคาและแผ่นกระเบื้องชัดเจน กำแพงหลังพระประธานเขียนภาพต้นโพธิ์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของจักรวาล ใต้ลงมาเป็นภาพเทวดาถือช่อดอกไม้สวรรค์มีลักษณะการเขียนภาพลายทองบนพื้นสีแดง และบนซ้ายขวาของต้นโพธิ์เป็นดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ตามเสาในวิหารเดิมเขียนลายรดน้ำแบบล้านนาไทยที่เป็นอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย แต่ต่อมาภายหลังได้เขียนลายดอกทับเข้าไปใหม่ แต่ยังมีเหลือของเดิมไว้เสานึ่งเป็นภาพเขียนลายเติมตามเนื้อที่ว่างมีช่องไฟน้อยมากเป็นขีดแบ่งลายภาพเท่านั้น แต่ลักษณะของลายมีความอ่อนช้อย ตามฐานมีลายปูนปั้นสิ่งที่ยังสมบูรณ์ดีอยู่ อายุคงเท่ากับลายรดน้ำที่เสาก่อทวยหรือหูช้างโดยรอบอาคารที่สลักเป็นลายนาคเขี้ยวแสนสลักกับลายดอกดวงต่างๆตามคอสองของอาคารนี้ทั้งหมดเขียนจิตรกรรมฝาผนัง เข้าใจกันว่าเป็นภาพเขียนที่เก่าแก่ที่สุดของภาคเหนือ ซึ่งมีความลางเลือนต้องหาหลักฐานจากการศึกษาในอดีตก่อนหน้าที่จะศึกษาเพื่อจะให้เห็นหลักฐานทางรูปแบบศิลปกรรม ลักษณะพิเศษของวิหารน้ำแต้มตามซอกหลังคาจะใช้ตุ๊กตาดินเผาเป็นรูปนกเค้าแมว สิ่ง หงส์ดินเผา ทำให้เห็นบรรยากาศแบบพื้นบ้าน

วิหารพระพุทธรูป มีลักษณะของอาคารปิดทึบ ภายในมีรูปอากาศเป็นกลุ่มก้อน มีพระประธานแบบเชียงแสนองค์ใหญ่อยู่เต็มอาคาร ภายในเห็นพระประธานเป็นสีทองสุกใสวางอยู่ในอากาศสลัว โครงสร้างอาคารกับผนังบางส่วนเป็นไม้ล้วน มีแต่ผนังที่ติดดินซีอิฐฉาบปูน มีหน้าบันขนาดใหญ่เป็นลายดอกไม้ติดกระจก สีเขียวเหลือง ขาว ผนังภายในมุขหน้าเป็นลายรดน้ำบนพื้นรักสีแดงชาด มีลายดอกไม้และเทวดา พื้นบนดอกบัวเป็นลายรดน้ำเก่าของล้านนาไทยอีกชั้นหนึ่ง ข้างวิหารพระพุทธรูปมีโบสถ์เปิดโล่งแต่ภายหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ใส่ผนังปิดทึบทำให้เสียรูปทรงอาคาร ถัดจากโบสถ์ไปทางด้านหลังเป็นมณฑปพระพุทธรูปบาท เป็นอาคารสูงตั้งบนฐานลักษณะอวอบอิมเป็นแบบอาคารของล้านนาทั่วไป ด้านหลังสุดเป็นวิหารเปิดโล่งแต่ถูกบูรณะจนเสียคุณค่าทางสถาปัตยกรรมภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรกศิลปกรรมสมัยลพบุรี ภายนอกบริเวณพุทธาวาสด้านหลังมีวิหารพระแก้วมรกตเป็นอาคารไม้ ด้านข้างเป็นหอไตรฐานปูน หอใต้ผนังอาคารผายออกแบบอาคารทางเหนือ มีลายสลักไม้และลายปูนปั้นน้ำมันติดบนพื้นไม้ ทำให้เวียงพระธาตุลำปางหลวงซึ่งเป็นเวียงทาง

ศาสนานั้น เป็นลักษณะเวียงอย่างหนึ่งของสังคมล้านนาแต่โบราณ เป็นศูนย์กลางทางศาสนา สังคม และ ศิลปกรรมที่สำคัญของสังคมในระดับเมือง ซึ่งเมืองใหญ่ๆของล้านนาหลายแห่งจะมีองค์ประกอบแบบนี้ แต่เวียง พระธาตุลำปางหลวงโชคดีที่ไม่สูญเสียบ่อยหรือเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ทำให้หลงเหลือหลักฐานทางวัฒนธรรม ให้ศึกษาได้เป็นอย่างดี

การเชื่อมโยงวัดพระธาตุลำปางหลวงเข้าสู่ครลำปาง

ในการเชื่อมโยงวัดพระธาตุลำปางหลวงเข้าสู่ครลำปางนั้น ได้ใช้การกำหนดแผนที่ทางศิลปวัฒนธรรม เข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งแผนที่ทางวัฒนธรรม คือจุดอ้างอิงร่วมของทุกภาคส่วนในการระบุทรัพยากรทางวัฒนธรรม อันเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของชุมชน โดยมีพื้นฐานมาจากแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่มี ชีวิต (Living Heritage) เน้นการพัฒนาชุมชนผ่านกระบวนการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม มีเนื้อหา ครอบคลุมอย่างครบถ้วนตั้งแต่พัฒนาการประวัติศาสตร์ของเมือง สภาพองค์ประกอบทางกายภาพในปัจจุบัน รวมถึงองค์ประกอบที่สำคัญอื่นๆ เช่น บ้านเรือนเก่าแก่ ระบบคูคลอง ต้นไม้ใหญ่ พันธุ์ไม้พื้นถิ่น ฯลฯ อันเป็นส่วนหนึ่งที่ประกอบกันเป็นคุณค่าร่วม (Collective Value) ของสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม ซึ่งมีใช้มีแต่ โบราณสถาน วัด วัง ที่มีคุณค่าสูงเท่านั้น แต่ยังให้รายละเอียดลึกซึ้งรอบด้านในแง่ประวัติศาสตร์เชิงบรรยาย เชื่อมโยงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ผ่านการมองคุณค่าทั้งในมิติทางมนุษย์และวัฒนธรรม มิใช่เฉพาะทางด้าน ศิลปกรรมหรือความสวยงามเท่านั้น ซึ่งครอบคลุมการระบุองค์ประกอบเพิ่มเติมทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรมและ นามธรรมเช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี ภาษา ฯลฯ และยังให้ความสำคัญกับนิเวศของพื้นที่ นำมาจัดวางใน รูปแบบลักษณะที่เข้าใจง่าย เพื่อให้สามารถเข้าถึงโดยคนทุกระดับ ทั้งยังมีความยืดหยุ่น เปลี่ยนแปลงได้ตาม สังคม วัฒนธรรมที่เปลี่ยนไปในอนาคต ซึ่งจะเป็นหนึ่งในเครื่องมือสำคัญสำหรับหน่วยงานท้องถิ่นและ ประชาชนในการร่วมกำหนดทิศทางการพัฒนาพื้นที่ เริ่มจากประวัติศาสตร์เมืองลำปางตามสภาพภูมิศาสตร์ ของแผ่นดินล้านนา ด้วยสภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นหุบเขา มีที่ราบตามเมืองต่างๆ ทำให้มีผลต่อการขยาย อำนาจได้ยากเพราะมีรัฐใหญ่กว่าคือ พม่าและอยุธยา เมื่อมีการขยายตัวทางอำนาจของพม่าและอยุธยาในเวลา ต่อมา จึงค่อยๆ ผนวกดินแดนล้านนาเป็นรัฐใหญ่ของพม่าและอยุธยา ลำปางในสมัยล้านนาเป็นประเทศราช ของสยามในรัชกาลที่ 5 (สร้อยดี อ่องสกุล, 2544)

บริเวณรอบวัดพระธาตุลำปางหลวง นอกจากมีร้านขายของที่ระลึกหลากหลายรูปแบบ อาทิเช่น อาหารพื้นเมืองงานหัตถกรรมประเภทเช่นการทำล่องข้าวจากใบตาล ไม้กวาดทางมะพร้าว แคร่ไม้ไผ่ เครื่อง จักสานต่างๆ และผลิตภัณฑ์เซรามิคที่เป็นของขึ้นชื่อของอำเภอเกาะคาแล้ว ด้านหน้าและฝั่งตรงข้ามของวัด พระธาตุลำปางหลวง ยังมีกลุ่มรถม้าวิ่งบริการนักท่องเที่ยวชมรอบๆ วัดพระธาตุลำปางหลวง หรือการถ่ายรูป กับรถม้าหน้าวัดพระธาตุลำปางหลวงเป็นที่ระลึก ซึ่งได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก นอกจาก กลุ่มรถม้าในอำเภอเกาะคาที่คอยบริการนักท่องเที่ยวดังกล่าวแล้ว ยังมีกลุ่มรถม้าในเขตอำเภอเมืองซึ่งแบ่งตาม สถานีรถม้า 4 แห่งได้แก่ สถานีรถม้าบริเวณหน้าโรงแรมลำปางเวียงทอง สถานีรถม้าบริเวณข้างมิวเซียมลำปาง สถานีรถม้าบริเวณหน้าโรงเรียนเทศบาล 4 และสถานีรถม้าบริเวณหน้าตลาดอัศวิน รถม้าลำปางเป็นสิ่งดึงดูด ความสนใจของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ เป็นความภาคภูมิใจของชาวลำปางที่กล่าวได้ว่าเป็น จังหวัดเดียวของประเทศไทยที่ยังคงมีรถม้าวิ่งบนถนนร่วมกับยานพาหนะประเภทอื่น ด้วยเหตุผลนี้เองนคร ลำปางจึงได้ชื่อว่าเป็นเมืองรถม้า ดังที่ปรากฏในคำขวัญของจังหวัดลำปางที่ว่า “ถ่านหินลือชา รถม้าลือลั่น เครื่องปั้นลือนาม งามพระธาตุลือไกล อนุรักษ์ช้างไทยให้ลือโลก”

สำหรับรถม้า สัญลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดลำปางนั้น โดยรถม้าที่เข้ามาในประเทศไทยครั้งแรก เริ่มตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองไทยได้รับบทกทอดมาจากอังกฤษและอินเดียเป็นส่วนใหญ่ โดยถือกันว่ารถม้าเป็นพาหนะคู่บ้านคู่เมือง ถึงขนาดในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสั่งรถม้าเข้ามาเป็นจำนวนมากโดยให้ใช้เป็นราชรถหลวงและตั้งกรมดูแล ชื่อว่า “กรมอัครราช” จนกระทั่งรถยนต์เริ่มเข้ามามีบทบาท รถม้าจึงถูกนำไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ พร้อมๆ กับพวก

แขกมลายูที่ช่วงหนึ่งเข้ามาขับรถม้าในเมืองไทย

(นพวรรณ ศิริเวชกุล, 2542)

ในปี พ.ศ.2458 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองไทยได้วางรางรถไฟขึ้นมาถึงเมืองลำปาง จึงขนรถม้าจากกรุงเทพฯ ขึ้นรถไฟมาด้วย ทั้งนี้เป็นเพราะโครงการต่อเชื่อมถนนสาย 3 ซึ่งเป็นถนนสายแรกหลังจากสถาปนากรมทาง โดยเป็นสายที่ทอดตัวจากลำปางไปถึงเชียงใหม่จึงได้เข้ามามีบทบาทสำคัญด้วยการเป็นพาหนะรับส่งผู้โดยสารจากตัวสถานีรถไฟนครลำปางเข้าสู่ตัวเมือง มีระยะทาง 2 กิโลเมตร รถไฟขบวนแรกที่รถม้าได้รับผู้โดยสารที่ลำปางคือวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2459

รถม้าคันแรกของลำปางเป็นของเจ้าบุญอุบาทย์วงศ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์สุดท้าย ซึ่งได้ซื้อมาจากกรุงเทพฯ โดยว่าจ้างแขกมาเป็นสารณีในการขับ หลังจากที่รถม้าได้เข้ามาวิ่งรับส่งผู้โดยสารจากสถานีรถไฟลำปางเข้าสู่ตัวเมืองมานานถึง 39 ปีแล้ว ในปี พ.ศ. 2492 ขุนอุทานคดี หนายความของจังหวัดลำปาง ได้ก่อตั้งสมาคมล้อเลื่อนขึ้นโดยใช้ชื่อว่า สมาคมล้อเลื่อนจังหวัดลำปาง โดยขุนอุทานคดีดำรงตำแหน่งนายกสมาคมคนแรกของจังหวัดลำปาง และได้ร่างกฎระเบียบของสมาคมขึ้น ต่อมาเจ้าบุญส่ง ณ ลำปาง ได้เข้ามาบริหารกิจการของสมาคมแทนขุนอุทานคดี เมื่อปี พ.ศ. 2495 และได้เปลี่ยนชื่อเป็นสมาคมรถม้าจังหวัดลำปาง โดยมีชื่อภาษาอังกฤษว่า THE HORSE CARRIAGE IN LAMPANG PROVINCE ตั้งแต่นั้นมารถม้าของลำปางก็เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว จนเมื่อปี พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มอบเงินให้แก่เจ้าบุญส่ง ณ ลำปาง และรับรถม้าเข้าไว้ในความอุปถัมภ์ของรัฐบาล รวมถึงตั้งกองทุนให้สมาคมรถม้าอีก 1 กองทุน และในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2507 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ รวมทั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ครั้นดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวิศิราลงกรณ์ ประพาสาจังหวัดลำปาง ในโอกาสนั้นเจ้าบุญส่งจึงได้นำรถม้าถวายรถม้า เสด็จพร้อมด้วยม้าเทียมรถชื่อ “บัลลังก์เพชร” แต่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ในนามของเจ้าบุญส่ง ณ ลำปาง และสมาคมรถม้าจังหวัดลำปาง

มีเรื่องเล่าต่อกันมาว่า แต่เดิมพวกแขกจะเป็นคนขับรถม้าในเมืองลำปาง แขกที่ว่านี้คือชาวอินเดียและปากีสถานที่เข้ามาทำมาหากินตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งพระองค์ทรงเปิดเสรีให้ชาวต่างชาติเข้ามาทำกินในแผ่นดินไทยได้ และแขกพวกนี้ก็ติดตามรถม้าไปทุกแห่ง ไม่ว่าจะเป็นที่หัวเมืองไหน ก็ไปตั้งรกรากอยู่ที่นั่น จนกระทั่งช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีคำสั่ง “ไล่คนต่างประเทศออกจากจังหวัดลำปาง เชียงใหม่ เชียงราย แพร่ ลำพูน อุตรดิตถ์” คำสั่งนี้ลงวันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2486 ในขณะที่เดินทางไปตรวจราชการในเขตภาคเหนือกับรัฐบาล

ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้พวกแขกที่ทำมาหากินด้วยการขับรถม้าที่ลำปาง ต้องอพยพออกนอกประเทศไทย กิจการรถม้าของลำปางจึงตกมาถึงมือคนลำปางในตอนแรกรถม้าจะให้บริการพวกแม่ค้าบรรทุกผักไปจำหน่ายที่ตลาดเท่านั้น ต่อมาจึงกลายเป็นพาหนะหลักในการสัญจรในเมืองลำปาง ปัจจุบันแม้จะใช้รถยนต์ใน

การเป็นพาหนะตามความเจริญของยุคสมัย แต่ชาวลำปางก็ยังคงรักษาเอกลักษณ์ไว้ ทั้งในการรับ-ส่ง ผู้โดยสาร รวมไปถึงการเป็นสัญลักษณ์ทางการท่องเที่ยวเพื่อคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของเมืองลำปางสืบไป

การนำข้อมูลของวัดพระธาตุลำปางหลวง และแหล่งท่องเที่ยวในเขตนครลำปางมานำเสนอผ่าน เส้นทางรถม้าเพื่อการท่องเที่ยว นั้น การนำเสนอในรูปแบบของสื่อสิ่งพิมพ์เป็นสิ่งที่เข้าถึงง่าย โดยในปัจจุบัน สามารถแบ่งประเภทของสื่อสิ่งพิมพ์ได้มากมายหลายประเภท ซึ่งมีลักษณะเป็นแผ่นเรียบ ใช้วัสดุจำพวก กระดาษ และมีเป้าหมายเพื่อนำเสนอเนื้อหาข่าวสารต่างๆ เช่น หนังสือ นิตยสาร จุลสาร หนังสือพิมพ์ แผ่นพับ โบชัวร์ ใบปลิว นามบัตร แมกกาซีน พ็อกเก็ตบุ๊ก เป็นต้น บทบาทของสิ่งพิมพ์เหล่านี้นอกจากจะแสดง เนื้อหา ศาสตร์ความรู้ต่างๆ เพื่อสื่อให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายด้านความรู้ที่เป็นจริงแล้ว การใช้เพื่อโฆษณา ประชาสัมพันธ์ เป็นการสร้างภาพพจน์ที่ดีให้แก่ธุรกิจท่องเที่ยว ก่อให้เกิดการรักษาศิลปวัฒนธรรม และส่งเสริม การท่องเที่ยวโดยมุ่งหวังสร้างชื่อเสียงภาพพจน์ให้กับวัดพระธาตุลำปางหลวงและจังหวัดลำปาง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ภูสวัสดี สุขเลี้ยง (2545) ได้ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมกรณีศึกษาหมู่บ้าน ห้วยโป่งผาลาด อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” ผลการศึกษาพบว่าวัฒนธรรมเฉพาะของชนเขาเผ่ามูเซอ ดำยังคงสืบทอดวัฒนธรรมการแต่งกาย และงานประเพณีปีใหม่ ตรุษจีน การหยุดงานกินเลี้ยง เต้นรำ รวมทั้ง พิธีกรรมที่ปฏิบัติกันมาเป็นประจำทุกเดือนในรอบปี อันเกี่ยวเนื่องกับวิถีการดำเนินชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย และ นอกจากนี้ยังมีศักยภาพในด้านคุณค่าทางการศึกษา ความปลอดภัย สาธารณูปโภคพื้นฐาน และมีศักยภาพของ พื้นที่รองรับการพัฒนาการท่องเที่ยว แต่ควรมีการปรับปรุงศักยภาพสาธารณูปโภคให้สูงขึ้น เช่น ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก ห้องสุขา สำหรับนักท่องเที่ยว และศูนย์บริการการท่องเที่ยว เป็นต้น

ชุมพล รอดแจ่ม (2556) ได้ศึกษาเรื่อง “เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจมาท่องเที่ยว ศึกษาค่าใช้จ่ายในการ ท่องเที่ยวระยะเวลาที่ใช้ในการท่องเที่ยวเฉลี่ยต่อคนและเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม งานวิจัย ดังกล่าวเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพในลักษณะการสำรวจ และสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวในสถานที่ท่องเที่ยว 7 สถานที่ๆ ละ 5 คน รวม 35 คน ได้แก่ (1) วัดเพลง (2) วัดโพธิ์บางโอ (3) วัดชโล (4) วัดบางขุน (5) วัดบาง ไกรโน (6) วัดบางอ้อยช้าง และ (7) ถนนสายไม้ดอกไม้ประดับบางกรวย (ถนนบางกรวย-จงดอนม) โดย ผลการวิจัยทำให้ทราบถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจมาท่องเที่ยวได้แก่ ค่าบอกล่า การแสวงหาสถานที่ ทำบุญ การมาไหว้พระ การชมโบราณสถาน และศึกษาศิลปวัฒนธรรม มีคนรู้จักชักชวนมาให้อาหารปลา ทราบ จากสื่อออนไลน์ป้ายประชาสัมพันธ์ตามไหล่ทาง มาซื้อสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น หนังสือแนะนำการ ท่องเที่ยวเป็นเส้นทางผ่าน การแนะนำจากรายการโทรทัศน์ และตั้งใจมาทานอาหาร ส่วนค่าใช้จ่ายในการ ท่องเที่ยวประกอบด้วย ค่าน้ำมันรถยนต์ ค่ารถโดยสาร (กรณีที่ไม่ได้ใช้รถยนต์ส่วนตัว) เงินทำบุญค่าดอกไม้ธูป เทียน ค่าอาหารและเครื่องดื่ม ชื่อของฝากของที่ระลึก ค่าอาหารปลา ค่าเช่าวัดถมุงคลค่าต้นไม้ ค่าปุ๋ย ค่าดิน และค่ากระถางต้นไม้ สำหรับระยะเวลาที่ใช้ในการท่องเที่ยวเฉลี่ยทั้ง 7 สถานที่ใช้เวลาทั้งสิ้น 7.40 ชั่วโมง (ไม่ รวมการเดินทางระหว่างสถานที่) จำนวนสมาชิกที่มาท่องเที่ยวโดยเฉลี่ยไม่ต่ำกว่า 2 คน จำนวนครั้งที่มา ท่องเที่ยวในสถานที่เดิมโดยเฉลี่ยคนละ 2 ครั้งและจากการสอบถามนักท่องเที่ยว 34 คน จาก 35 คน ตอบว่า จะกลับมาท่องเที่ยวอีก ส่วนรูปแบบการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวจะได้รับประโยชน์สูงสุดจากการเดินทางโดย

เริ่มต้นที่วัดบางไกรในและสิ้นสุดที่วัดบางขุน โดยมียะระยะทางที่ใช้ในการเดินทางทั้ง 7 สถานที่รวมทั้งสิ้น 24 กิโลเมตรต้นทุนค่าน้ำมันประมาณ 96 บาท ระยะเวลาที่ใช้เดินทางทั้ง 7 สถานที่ คือ 1 ชั่วโมง 14 นาที และระยะเวลาที่ใช้ท่องเที่ยวในแต่ละสถานที่ใช้ระยะเวลา 7 ชั่วโมง 40 นาที รวมระยะเวลาที่ใช้ในการเดินทางและท่องเที่ยวทั้ง 7 สถานที่ คือ 8 ชั่วโมง 54 นาที ข้อเสนอแนะจากการศึกษาคือ หน่วยงานราชการในระดับท้องถิ่น ควรมีการสำรวจความต้องการของชุมชนถึงความพร้อมในการปรับปรุงพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวในระยะยาวเพื่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมให้เกิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน หน่วยงานราชการระดับท้องถิ่นหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรมีการจัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาที่มีการจัดสรรงบประมาณการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยว ในด้านการพัฒนาทางกายภาพควรมีการปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ เส้นทางเดินทาง และสาธารณูปโภคต่างๆ ในสถานที่ท่องเที่ยวให้พร้อมสำหรับการบริการนักท่องเที่ยว

กัลยาณี กุลชัย (2558) ได้ศึกษาเรื่อง “แนวทางการสร้างคู่มือการท่องเที่ยวชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลบางน้ำผึ้งอำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ” มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อให้ประชาชนในชุมชนบางน้ำผึ้งได้เรียนรู้กำหนดอัตลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว และมีส่วนร่วมในการวางแผนกำหนดรูปแบบของคู่มือท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ 2) เพื่อสร้างคู่มือการท่องเที่ยวชุมชนโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลบางน้ำผึ้ง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ 3) เพื่อประเมินคุณภาพและความพึงพอใจที่มีต่อคู่มือการท่องเที่ยวชุมชนบางน้ำผึ้ง โดยผู้นำชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder) กับการท่องเที่ยวชุมชน นักท่องเที่ยว ภาคราชการ ภาคเอกชน และประชาชนที่อาศัยอยู่ในตำบลบางน้ำผึ้ง โดยใช้แนวทางการวิจัยปฏิบัติการ ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสร้างคู่มือท่องเที่ยวการท่องเที่ยวชุมชน สร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อกำหนดแหล่งท่องเที่ยว ทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน ผลการศึกษาพบว่า เกิดกระบวนการในการสร้างคู่มือโดยการมีส่วนร่วมมีการกำหนดอัตลักษณ์ร่วมกันระหว่างชุมชนกับนัก วิจัยโดยมีอัตลักษณ์ที่ต้องการนำเสนอคือ ความเป็นพื้นที่สีเขียว วัฒนธรรมและวิถีชีวิตอันดีเป็นกันเองมีอัตลักษณ์ของคนในตำบลบางน้ำผึ้ง แหล่งท่องเที่ยวที่ต้องการให้มีในเล่มมากที่สุดคือ ตลาดน้ำบางน้ำผึ้ง สวนป่าชุมชนชุมชนมีความพึงพอใจรวมทั้ง 4 ด้านคือ การจัดรูปเล่ม ข้อมูลเนื้อหา การใช้ภาษาและภาพประกอบในระดับมากมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.87 สำหรับการประเมินของนักท่องเที่ยวพบว่าส่วนใหญ่ของนักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจรวมทั้ง 4 ด้านคือ การจัดรูปเล่ม ข้อมูล เนื้อหาการใช้ภาษาและภาพประกอบในระดับมากคือมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.07 และคู่มือท่องเที่ยวจะทำให้ 1) นักท่องเที่ยวสามารถที่จะรู้เรื่องราวของตำบลบางน้ำผึ้งมากขึ้น 2) ได้รับทราบแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่เคยรู้ และจะได้ไปท่องเที่ยวเพิ่มเติม 3) รูปภาพประกอบสวยงาม เนื้อหาสาระดี อ่านแล้วเข้าใจง่าย 4) ขนาดของเล่มกะทัดรัด เนื้อหาไม่มากเกินไป เหมาะมือในการหยิบอ่าน 5) การจัดรูปเล่มน่าอ่าน สวยงาม ภาพประกอบสวยงาม ทำให้น่าอ่าน และคู่มือท่องเที่ยวบางน้ำผึ้งมีความเหมาะสมที่จะเผยแพร่เป็นคู่มือท่องเที่ยวต่อไปร้อยละ 99.5